

A sakk és az élet (filozofálgatás)

Régóta tudjuk, hogy a sakk nagyon komplex dolog. Fel lehet fogni játéknak, sportnak, művészetnek, sőt a tudomány elemei is megjelennek benne. Elképesztően sok területtel határos: különösen kitüntetett a kapcsolata a matematikával, a geometriával, a logikával, a számítástechnikával, a pszichológiával, a képzőművészettel és a zenével.

A sakk mindenekelőtt két ember, két elme, két akarat között folyó harc, küzdelem, és erre épülve igazi sport. E vonatkozásáról már sokat írtak. Legutóbb (2004-ben) Forgács József jelentetett meg érdekes kötetet a küzdelem pszichológiai vonatkozásairól A sakkharcos lelkivilága címmel.

Vannak azonban a sakkozásnak kevésbé jól megismert és leírt területei. Mielőtt belemélyednénk ezekbe, fel kell tennünk néhány nehezen megválaszolható kérdést.

Mi az oka annak, hogy a sakkjáték évezredek, mai szabályaival évszázadok óta tartja magát, sőt egyre jobban virágzik?*

Hogyan élhette túl a sakkozás a legveszélyesebb válságot, a számítógépek megjelenését?

Hogyan válhat a sakkjáték komoly emberek életre szóló szenvedélyévé, másoknak kizárólagos élethivatásává?

Miért fordulnak az értelmes gyerekek világszerte a legszívesebben a sakkozás felé az összes szellemi játék közül?

Hogyan kelthet fel ez a játék oly sokféle tartós érzelmet?

Miért sakkoznak olyan sokan „egyedül”, amikor ez állítólag küzdelem két ember között?

Miért van olyan sok „rossz tanuló”, verbálisan fejletlen egyéniség a nagy sakkozók között?

*Az anyaggyűjtés során roppant érdekes adalékokra bukkan az ember. Tudták például Önök, hogy a középkorban a 7 lovagi próba a vívás, úszás, nyilazás, lovaglás, vadászat, sakkozás és az éneklés volt?

Kíséreljük meg a válaszadást ezekre a kérdésekre. Induljunk ki a játékok általános jellegzetességeiből. Azt látjuk, hogy a legkedveltebb játékok általában az életet utánozzák. Sok játék ezt nem is titkolt módon teszi: a gyerekek babáznak, homokvárat építenek, játékosan birkóznak, később társasjátékokat játszanak, például monopoliznak. Valamennyi játék nyilvánvalóan az élet játékos utánzása.

Vannak azután olyan játékok, ahol ez kevésbé nyilvánvaló, de mégis élethelyzeteket modelleznek. A *pirospacsi* két ember küzdelme, ahol a reflexek, a szemfülesség, a bátorság, a ravaszság, a kezdeményezőképeség, az agresszivitás terén kell felülmúlni a másikat. Mint egy üzleti tárgyaláson. Vagy mint a vizsgán a tanár és a diák harcában.

Tételünk szerint a sakk is nehezen felismerhető modell. Ennek az az oka, hogy rendkívül **komplex** és **absztrakt**, ráadásul egyszerre élet- és világmodell. Ezt a tapasztaltabb sakkozók sejtik, de lehet valaki akár közepesenél jobb sakkjátékos úgy, hogy a sakk e jellegzetességéről fogalma sincs.

A sakk nagyon absztrakt modell. Egy kockás viaszosvásznon tologatnak fabábukat – nyilvánvaló, hogy bele kell mélyedni a játékba ahhoz, hogy ebből valamiféle világmagyarázat kerekedjék. Ez azonban nem változtat azon a fontos szerepen, amelyet a sakkjáték vállalhat a fiatalok életre való felkészítésében.

Nézzük meg, miért tekinthetjük a sakkot életmodellnek.

A játszma elején hasonló fejlesztési feladatokat kell megoldanunk, mint az ifjú embernél. Ki kell fejlődni, a lehető legjobban felkészülni, csak utána lehet harcba szállni. Mindnyájan tudjuk, mihez vezet, ha valaki fejletlen állásban támadni kezd. Elég komoly és hosszú periódus ez a megnyitási szakasz. Ne felejtsük el, hogy a sakk keleti-arab eredetű játék, és ezek a népek óriási jelentőséget tulajdonítottak a gondos és hosszú tanulásnak, az életre való felkészülésnek (társadalmuk elitje számára).

Tanuláslélektani oldalról megközelítve a kérdést, mielőtt elkezdünk sakkozni, meg kell tanulnunk lépni a bábukkal (az életben járni és beszélni kell megtanulnunk), meg kell ismerni a sakktáblát (az otthont, az utcát, az élet tereit). Meg kell ismernünk és fokozatosan meg kell tanulnunk használni a sakkszabályokat, akárcsak az életben a viselkedési, később a társadalmi szabályokat.

A játszma első szakaszának **jellegetes** mozzanata a sáncolás. Ez az életben a családalapításnak, az otthonteremtésnek felel meg. Ahhoz, hogy eredményesen tudjunk támadni, elkezdjük felnőtt életünk tevékenységét, biztos háttérre, rendezett otthoni viszonyokra van szükség. Kivételek persze vannak: néha középen maradt királlyal is lehet győzni. Általában azonban a király rendezetlen háttérre gyors tragédiához vezet.

Tudjuk azt is, hogy a legkellemetlenebb érzés a sakkozó számára, ha királyállását agresszíven támadják. Ekkor ugyanis úgy érzi, hogy legszentebb privátszférájába kívánnak behatolni.

Magasabb szinten ismerik a sakkozók a sablonos, rossz fejlődő lépés jelenségét. Nem lehet minden állásban ugyanúgy elhelyezni a tisztet, sőt időnként el kell halasztanunk a fejlesztésüket. Egyes szicíliai változatokban a c8 futó az alapállásban áll a legjobban, mert nem lehet még eldönteni, b7-re vagy d7-re kell-e majd raknunk. Ez a személyre szóló iskolaválasztásra hasonlít: lehet, hogy a legtöbb gyereknek ragyogó dolog a matektagozatos gimibe bejutni, a mienknek pedig inkább egy művészeti iskolában van a helye. Sablonmegoldás nincs, a döntés a konkrét állástól (a gyerek egyéniségétől, felkészültségétől) függ.

A mai világban a diplomaszerezéssel nem fejeződik be a fejlődés, indulnak a posztgraduális képzések. A fejlődést sem fejezhetjük be a sáncolással: a nehéztiszteket is a megfelelő helyre kell tennünk, és gyakran ez a legnehezebb, mindenesetre ez megy a gyerekeknek a legnehezebben.

A sakkjátszma hossza és az élettartam is meglepő párhuzamokat mutat. A jól megalapozott állást nem veszíthetjük el 15-20 lépésben. Ha kikapunk is, 50-60 lépésen keresztül ellenállunk. Néha azonban gyors katasztrófa vet váratlanul véget a játszmának. A legnagyobb tragédia az, amikor nyerő állásban követünk el akkora hibát, hogy feladásra kényszerülünk. Ilyenkor azokra a tragikus esetekre gondolhatunk, amikor fiatal, tehetséges, élete virágjában levő ember vesztí életét váratlan baleset következtében.

Hogyan ér véget az élet, és hogyan ér véget a sakkjátszma? Sokszor nyerünk, de olyan sakkozó csak a mesében (és Zweignél) van, aki sosem veszít. A matt a halál, a feladás pedig – ismét keleti módon - az elkerülhetetlenbe való belenyugvás. A patt csodás menekülés, egy-két játszmányi haladék.

A sakkjátszma folyamán, akár az életben, csak az elvek folyamatos szem előtt tartása és a helyes gyakorlati döntések együttese hozhat jó eredményt. Ez persze nem mindig igaz, mert sokszor rosszul játszunk ugyan, az ellenfél azonban még súlyosabb hibákat követ el. Mindenesetre mindig készen kell állnunk a váratlanul adódó lehetőségek kihasználására.

Aki ismeri a sakkelveket, de rosszul számolja ki a változatokat, az sajnos hibázik, és gyakran veszít is. Aki pedig csak a konkrétumokkal törődik, az részsikereket elérhet, ám igazán komoly ellenfelet nem győzhet le. Az őspancser az jellemzi, hogy a sokadik vereség után sem látja be, hogy nem véletlen baleset történt vele, hanem elvi bajok vannak.

Az életben és a sakkban is fontos a hibák belátása, beismerése. Néha lehet korrigálni, néha nem. Utóbbi esetben a következő játszmánál (vizsgánál, üzletkötéskor) lehet a tanulságokat felhasználni.

Az eredményes sakkozás feltétele a tervszerű játék. Egy-egy partiban persze tervszerűtlen játék is hozhat sikert, hosszú távon viszont sohasem. Régi gondolat, bár nem mindig igaz, hogy a hibás terv is jobb, mint a terv hiánya. Az életben többnyire azok érnek el sikert, akik hosszú távra terveznek, stratégiájuk van. Ezt a köznyelv így fejezi ki: „Tudja, mit akar!”

A sakkban – és persze az életben is – a siker egyik alapfeltétele az előrelátás, az elkövetkező események minél pontosabb kiszámítása. Nos, ez a legnehezebb! Még a legjobbakat is érheti hatalmas meglepetés – az ember igyekszik, de nehezen tudja a jövőt pontosan kiszámítani.

Az alapvető magatartásformák közül a sakkban megfigyelhető az aktivitás fölénye a passzivitással szemben. Persze vannak olyan esetek, amikor a passzív, a védekező fél nyer: de a tendencia ennek az ellenkezője.

Nyilván lehet még szaporítani a példákat, nem nehéz olyan mozzanatokot találni, amelyek az életben és a sakkban egyaránt megtalálhatóak. Ennél érdekesebbek azonban azok a párhuzamok, amelyek nem kötődnek közvetlenül az egyéni életúthoz, hanem a világban megtalálható tendenciákat modellezik.

A sakkjátékot, éppúgy mint az emberi gondolkodás és kultúra egész történetét végigkíséri a szellem és az anyag küzdelme. A sakkjátékban – szerintem ugyan a filozófiában is – eldöntetlen ez a harc. Az áldozatos győzelem az emberi szellem diadala, győzedelmeskedés az anyag felett, csodálatos érzés. Gyakran előfordul azonban, hogy téves az áldozat, és az anyagi túlsúly diadalmaskodik. Komoly eredményeket az érhet el, aki mindkét szemléletmódot ismeri és alkalmazza, de egyik irányba sem leng ki túlságosan.

Az áldozatokat különben, épp úgy, mint a gondos, igényes fejlődést, befektetésnek is felfoghatjuk. Befektetés nélkül nincs jövedelmező üzlet, illetve csak ritkán van. Aki a kellő pillanatban, spórolásból nem áldozza be a gyalogot vagy a tisztet, nem lehet nagymester.

A sakkot, éppen úgy, mint ismert világunkat, alapvetően meghatározza a tér és az idő dimenziója. Ezt most nem részletezem: minden sakkozó tisztában van a térelőny, a tempó, a fejlődési előny fogalmával, és olyan sakkozó nincs, aki ne játszott volna több partit is, ahol a gyalogok versenyfutásában egy tempó döntött.

Mind életünkben, mind a sakktáblán váltakoznak a statikus és a dinamikus mozzanatok. Néha cselekedni kell, néha pedig várni és a hátországot építeni.

Vannak a sakknak olyan jellegzetességei, amelyek túlmutatnak megszokott, hétköznapi világunk gondolkodásmódján. A gyalogátváltás például a tündérmesék világát idézi. Néha, nem gyakran, talán minden századik játszmányban egy szerény kis gyalogos fényes királynővé változik. Az pedig, hogy minden ezredik játszmányban ehelyett szerényebb átváltozással kell megelégednünk, csak cifrázza a mesét.

A sakktábla látszólagos egyszerűsége ellenére számos érdekességet rejt. Az a tény, hogy a király h8-ról átlós úton épp olyan gyorsan eljut mondjuk h1-re, mint egyenesen a vonalon, voltaképpen az euklideszi geometria szelíd megficskázásának tekinthető.

A sakk legfontosabb üzenetét abban látom, ahogy a látszat és a valóság bonyolult, dialektikus viszonyát szemlélteti. Ha ránézünk egy állásra, néhány másodperc, perc alatt kialakul bennünk egy első, felületes vélemény. Ez később az esetek jelentős részében tévesnek bizonyul. Van persze olyan eset is, amikor az első benyomás a helyes. Ahogy egyre több időt töltünk el az állás elemzésével, egyre több dologra jövünk rá, egyre pontosabb lesz az ítéletünk. E folyamatnak lényegében soha nincs vége. Egy állással tíz órát foglalkozunk, lezárjuk az értékelését, de ha egy hónap múlva elővesszük, új és új dolgok ötlenek szemünkbe. Vagy új lépéseket találunk, vagy a régi állást értékeljük másképp. Az állás megismerése a világ megismerésének a modellje. A helyes játékhoz mély állásismeret, a

helyes döntésekhez pedig mély élet- és világismeret kell. Az elhamarkodott, felületes ítéletet és döntést nagyon megbánhatjuk!

A sakk egyik fő vonzóereje a benne érvényesülő igazság. Nincs mese, aki jobb, az győz. (Ez talán még nincs egészen így az életben.) Ugyanakkor a gőg, az elbizakodottság hamar megkapja büntetését. Néhány játszma megnyerése után elbizzuk magunkat, hamis mindenhatósági érzés vesz rajtunk erőt, felületessé válunk, és beleszaladunk egy jó nagy pofonba.

Még a szociális igazság elemei is megtalálhatóak ebben a mélyen hierarchikus értékszerkezetű játékban. Vannak helyzetek, amelyekben a szürke gyalog „felragyog.” („A gyalog a játék lelke” – vallotta Phillidor.)

A sakkigazság persze nem zárja ki a rögtönzés, a vagányság, bizonyos szerepét. Egy veszített állásban a korrekt folytatás biztos kudarchoz vezet, de egy vad, „brahis” folytatás még megfordíthatja a helyzetet.

Általában is: a sakkban nincs abszolút szabály, ami alól adott helyzetben ne lenne kivétel. Az esetek döntő többségében nem adjuk oda a vezérünket egy huszárért, de van olyan állás, amikor éppen ez a nyeres útja.

Dolgozatomban igyekeztem a sakk és az élet bizonyos összefüggéseit megvilágítani. Teljességre persze nem törekedhettem, ehhez a sakkozás túl bonyolult játék. Célom az volt, hogy a érveket adjak azok kezébe, akik a sakkoktatást mint az életre való felkészítés egyik fontos eszközét tartják számon.

Szabolcsi János